

УДК 32.01:81'4

ДИСКУРС-АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ: РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПІДХОДІВ

Соломія Кривенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ssolowka@gmail.com*

Розглянуто проблему різноманітних підходів до визначення та вивчення політичного дискурсу, багатоаспектність цього поняття. Розкрито основні властивості різних підходів, які розвинулися в межах політичної лінгвістики для вивчення політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, дискурс-аналіз, політична лінгвістика, критичний дискурс-аналіз, дескриптивний дискурс-аналіз.

Проблема дослідження політичного дискурсу починається вже з намагання чітко дефініціювати поняття «дискурс». Проблеми, пов'язані з його дослідженням, зазначає О.О. Селіванова, зумовлені новизною й нерозробленістю дискурсології як галузі мовознавства [3]. Поняття тексту та дискурсу стало предметом аналізу багатьох науковців. Практично немає публікацій на цю тему, де б не зауважувалися погляди М. Фуко, Ю. Габермаса, Ш. Муффа, Е. Лакло, Н. Лумана та ін. [6]. Існують поняття расистський дискурс, гендерний дискурс, дискурс зайнятості/незайнятості, медійний дискурс, популістський дискурс, дискурс минулого та багато інших. Отже, сенс дискурсу розтягують від жанру до стилю, від установи до політичних програм.

Ці різноманітні підходи спричиняють плутанину, що призводить до значної критики та ще більшої кількості непорозумінь. Ось чому кожен внесок у цей обсяг досліджень має визначати суть застосування терміна в межах конкретного підходу [6].

Так, Л. Філіпс і М. Йоргенсен характеризують дискурс особливим способом спілкування та розуміння довкілля (чи певного його аспекту) [4, с. 15]. Вони зазначають: важливим для становлення дискурс-аналізу як окремої сфери науки став спадок соціального конструктивізму – науковий напрям досліджень, що об'єднує декілька нових теорій про культуру та суспільство, черпаючи методологію зі структуралізму та постструктуралізму, котрі вдосконалювали свою теорію мови. Соціальний конструктивізм аналізували П. Бергер і Т. Лукман у праці «Соціальне конструювання реальності». Це один із радикальних підходів, який розвивався в умовах нарративного повороту, спрямованого на рефлексію культурного контексту зародження концепцій, конструктивів і наукового знання (психологічного й ін.) загалом [див.: 1].

Узагальнивши різні розуміння поняття дискурсу й у вітчизняному, і в зарубіжному мовознавстві, В. Чернявська пропонує звести їх до двох основних типів:

«конкретної комунікативної події, зафіксованої у тексті й усному мовленні, у конкретному когнітивно зумовленому комунікативному просторі», «сукупності тематично співвіднесених текстів» [див.: 3]. Дискурс також розуміють як комунікативну дію у конкретному інтенційно зумовленому комунікативному просторі. Окрім того, за характером стосунків між учасниками комунікативного діалогу вирізняють міжособистісний, публічний, масовий та організаційний дискурси. За умови різних загальних настанов і комунікативних принципів реалізуються аргументативний, конфліктний та гармонійний типи дискурсу. До прагматичного типу належать: педагогічний, батьківський, етичний, релігійний, науковий, критичний, політичний, адміністративний, діловий, юридичний, військовий, спортивний, медичний, рекламний і масово-інформаційний дискурси. Усі перелічені типи зараховують до того чи іншого дискурсу на підставі, що в кожному з них актуалізуються певні комунікативні стратегії [3].

Політичний дискурс сьогодні становить об'єкт вивчення політичної лінгвістики (або критичної лінгвістики), порівняно нової науки, яка активно розвивається, вивчає використання ресурсів мови у вигляді засобу боротьби за політичну владу та маніпуляції громадською свідомістю. На думку російських дослідників, з погляду методології найпосплідовніше розмежовувати дослідження дискурсу, виконані в межах когнітивного і традиційного (риторичного, семантико-стилістичного) методів та методів дискурс-аналізу. В першому випадку політичну комунікацію розглядають як ментальний, а в другому – як мовний феномен. Оптимальним для об'єктивного дискурс-аналізу є поєднання методів, орієнтованих на різні аспекти дослідження, наприклад, когнітивного методу з критичним аналізом дискурсу або контент-аналізом [2].

Українська вчена І. Клименко зазначає, що в сучасній науковій традиції існує кілька підходів до вивчення дискурсу – одного з найважливіших понять лінгвістики. Як об'єкт лінгвістичних досліджень дискурс вивчають з позиції лінгвістики тексту, а також у прагматичному (комунікативно-функціональному), соціолінгвістичному, когнітивному та семіотичному аспектах [2]. Така багатоаспектність зумовила й різноманітність визначень поняття дискурсу.

Функціонуванням політичного дискурсу в суспільстві займаються різні напрями дискурс-аналізу, серед котрих – критичний дискурс-аналіз, дескриптивний, соціолінгвістичний дискурс-аналіз, кросдискурс-аналіз, а також численні школи аналізу, сформовані в різних країнах. Розбіжності в методах зумовлюють неоднакові погляди на сферу дії дискурсу (формують вони соціальне чи складаються з елементів соціального), і на те, який, власне, дискурс потрібно досліджувати (повсякденний або абстрактніший). Розглянемо детальніше декілька з названих підходів.

Критичний дискурс-аналіз у вигляді мережі шкіл з'явився на початку 90-х років ХХ ст., після невеликого симпозіуму в Амстердамі в січні 1991 р. За умови підтримки Амстердамського університету Т. ван Дейк, Н. Ферклау, Г. Кресс, Т. ван Ліувен і Р. Водак провели два дні разом і мали змогу обговорити теорії та методи аналізу дискурсу, критичного дискурс-аналізу [6]. Всі підходи в межах цієї програми проблемно зорієнтовані, що зумовлює міждисциплінарний та еkleктичний її характер. Окрім того, критичному дискурс-аналізові властиві спільний інтерес демістифікувати ідеологію та владу через систематичне й репродуктивне вивчення семіотичних систем (письмо, мову або візії). Учені намагаються виробити свої

позиції та виразити інтереси, створюючи відповідні наукові методології та власні рефлексії в процесі дослідження [6].

Критичний аналіз політичного дискурсу спрямований на визначення способів, за допомогою котрих соціальна влада здійснює панування в суспільстві. Представники цього напрямку займають активну соціальну позицію, вони відшукують спосіб попередження соціальних конфліктів [1]. Матеріалом для критичного дискурс-аналізу зазвичай є політичні тексти, створені в ситуації соціального ризику, що відображають становище нерівності учасників комунікації. Визначення «критичний» застосовують у таких дослідженнях для того, аби зауважити прихований від нефакхівців зв'язок між мовою, владою й ідеологією [2]. На думку Е. Будаєва та А. Чудінова, представники критичного напрямку дослідження дискурс-аналізу акцентують на виявленні прихованих взаємозв'язків між дискурсом і соціумом. Особливу увагу вони переважно звертають на різні виявлення нерівності: соціальну, гендерну (статеву) та етнічну. В критичному дискурс-аналізі налічують велику кількість підходів. Їх можна методологічно згрупувати за трьома основними школами:

- когнітивний аналіз дискурсу Т. ван Дейка;
- дискурс-аналіз Н. Ферклау;
- німецька школа критичного аналізу дискурсу – З. Егер, У. Маас, Ю. Лінк

[1].

Вихідним у розробленні принципів дискурс-аналізу за Т. ван Дейком стало положення, що нехтування соціально-когнітивними чинником належить до головних теоретичних недоліків більшості розвідок з критичної лінгвістики та дискурс-аналізу. Вчений наголошує на моделюванні когнітивних структур у суспільній свідомості за допомогою аналізу дискурсу, що легітимізує соціальну нерівність.

Інший варіант критичного дискурс-аналізу запропонував британський науковець Н. Ферклау. Характерні ознаки його підходу – введення в дискурс-аналіз евристик аналізу інтертекстуальності. Тут пильну увагу приділяють питанню про відмінності в сприйнятті однієї комунікативної події в різних аудиторіях [2]. Послідовники Н. Ферклау зазвичай відмовляються від використання когнітивної методології, пояснюючи свою позицію тезою про принципову неможливість проникнути в «чорний ящик» свідомості. У концепції Н. Ферклау мову та семіозис розглядають насамперед як соціальні, а не когнітивні, феномени. Основним завданням дослідження стає аналіз соціальних наслідків (*social effects*) певного дискурсу (глобалізації, «нового капіталізму», «нового лібералізму» і под.)

Чільне місце серед підходів до вивчення політичного дискурсу посідає соціолінгвістичний дискурс-аналіз Р. Водак та її колег у віденській школі дискурс-аналізу (Г. Вайс, Х. Людвіг, П. Новак, Й. Пелікан, М. Седлак). За теорією Р. Водак, мова не лише відображає соціальні процеси та соціальну взаємодію, а й конститує їх. Дискурс завжди історичний, тобто синхронічно та діахронічно пов'язаний із комунікативними подіями, що відбуваються зараз або відбувалися раніше. Фокусування уваги на соціо-історичному контексті політичного дискурсу в процесі пояснення й інтерпретації – особливість, що відрізняє цей підхід від дискурс-аналізу Т. ван Дейка й зближує його з ідеями інтертекстуальності дискурс-аналізу Н. Ферклау. Тобто у соціологічному дискурс-аналізі дискурс прийнято визначати як

мовлення, взяте в єдності зі своїм соціальним контекстом у вигляді соціально структурованого феномену.

Інший напрям наголошує, що детальне вивчення текстів допомагає виявити імпліцитно виражені несвідомі установки комунікантів і на цій основі підтвердити результати впливу дискурсу на поведінку слухача, який сприймає інформацію. На виявленні такої кореляції між дискурсом та психологією акцентує дискурсивна психологія, тобто дискурс-аналіз, який став одним із найважливіших соціально-конструктивістських підходів у соціальній психології. Цей напрям дискурс-аналізу розглядає письмове й усне мовлення як конструкції, що належать зовнішньому світові та зорієнтовані на соціальну дію, а не такі, які відображають зовнішній світ [4, с. 152]. Дискурсивна психологія передбачає, що ментальні процеси формуються під впливом дискурсивної практики. Представники цього підходу дискурсом вважають таке використання мови завжди контекстуально залежним від обставин [4, с. 153]. У його межах політичний дискурс розуміють як продукт ментальних процесів – індивідуальних та колективних. Кожна ментальна модель унікальна. І гендер, і вік, і ролі, виконувані в групах, є релевантними для дискурсу лише в тому випадку, коли комуніканти звертають на них увагу [3]. Для дискурсивної психології властиве використання емпіричного аналізу дискурсу, що дає змогу проаналізувати його ситуативне використання. Конкретика відрізняє цей підхід від структуралізму, постструктуралізму та когнітивної психології. Основними представниками дискурсивної психології є Дж. Поттер та М. Ветерел, вони написали книгу «Дискурс і соціальна психологія» 1987 р.

Протилежний до критичного є дескриптивний підхід дискурс-аналізу. Він має на меті прагнення описати та пояснити феномени, уникаючи власної (зокрема пов'язаної з політичними переконаннями суб'єкта дослідження) ідеологічної оцінки, що спричиняється не відсутністю громадянської позиції, а уявленнями про критерії наукової об'єктивності дослідження [1]. Так, Р. Андерсон поєднує аналіз політичної метафорики з дискурсивною теорією демократизації, суть якої полягає в тому, що витоки демократичних перетворень у суспільстві варто шукати в дискурсивних інноваціях, а не в зміні соціальних чи економічних умов. Чеський лінгвіст П. Друлак зробив спробу синтезувати евристики концептуального дослідження з методами дискурсивного аналізу соціальних структур за А. Вендтот [3]. На думку представників цього напрямку, дискурсивні структури є відображенням структур соціальних.

Окреме місце в критичній лінгвістиці посідає вивчення політичної метафори політичного дискурсу. Такими є комбінаторна теорія кризової комунікації (CCC-theory), яку розвивають Ф. Беєр, Х. Де Ландтхеєр. Дослідники зауважують можливість і необхідність об'єднання субінституціонального, інтеракціоністського та синтаксичного підходів до аналізу політичної метафори, які не відкидають один одного, а лише відображають різні перспективи розгляду одного феномену та мають сильні й слабкі сторони.

Теорію дискурсивного розуміння метафори розробляють німецькі лінгвісти Й. Вальтер, Й. Хельміг, Р. Хюльссе. Вони стверджують: метафора не стільки когнітивний, скільки соціальний феномен. Її розуміють не засобом аргументації, а відображенням загальних для певної групи людей уявлень, які суттєво впливають на «конструювання соціальної реальності». Згідно з названою теорією, сам дискурс

породжує метафори, а метафори постають «агентами дискурсу» (інакше кажучи, індивідуально-когнітивним особливостям учасників політичної комунікації відводять незначну роль).

Ще один напрям методології в дослідженнях дискурсу – постмодерністські теорії дискурсу (Е. Лаклан, Л. Гансен, Д. Говарт). Теорія постулює загальну метафоричність всякої сігніфікації; аналіз політичного дискурсу вважають найпридатнішим способом виявлення цієї онтологічної метафоричності.

Вагоме місце в дескриптивному аналізі політичного дискурсу належить методу контент-аналізу. Цей метод почав набувати значущості в науці разом зі зіставленням досягнень у сфері політичної комунікації. Його пов'язують з працями Г. Лассвелла, Н. Лейтеса, У. Ліпмана, С. Якобсона, Д. Каплана, А. Грея, Дж. Гольдсена та ін.

Відоме дослідження, виконане в рамках контент-аналізу, – розвідка Х. де Ландтсхеер, опублікована 1991 р. На прикладі аналізу голландського політичного дискурсу вона доводить, що в періоди політичних та економічних криз значно зростає кількість політичних метафор. Згодом Х. де Ландтсхеер і її колеги, порівнюючи метафорику бельгійського передвиборчого дискурсу з метафорику дискурсу в періоди між виборами, засвідчили: кількість метафор у ЗМІ збільшується саме у передвиборний період.

Кросдискурс-аналізом називають форму рефлексивної технологізації (термін, запроваджений Н. Ферклау) політичної промови. Політичний кросдискурс-аналіз складається зі селективного текстування формальних інституційних розмов за допомогою різних комунікативних ресурсів, які персоналізують і деідеологізують розмови, які часто породжують лише популістський дискурс. Ані конверсалізація, ані популізм не є новими в політичному дискурсі. Представники кросдискурсивного напрямку намагаються представити форми політичної промови, важливі для розуміння розбудови гегемонії формальної демократії.

Отже, лінгвістичний підхід до вивчення політичного дискурсу має своїм предметом і політичну мову, використовувану з маніпулятивною метою, і мову політики – термінологію та риторику політичної діяльності. Проте політичний дискурс не обмежений фаховими рамками і доступний для розуміння більшості суспільства. Незважаючи на розбіжності між підходами до вивчення дискурсу, їм властиві спільні ознаки. Вони визнають, що: мова – не лише відображення реальності; мова формує структури або дискурси – тобто не існує однієї спільної системи значень, а лише низка систем та дискурсів, котрі встановлюють значення; ці структури дискурсів створюються і трансформуються в дискурсивній практиці; потрібно досліджувати те, як зберігаються і змінюються ці структури за допомогою аналізу контекстів [4, с. 30].

Список використаної літератури

1. Барский Ф. И. Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход [Електронний ресурс] / Ф. И. Барский // Из тезисов «круглого стола» «Нарративная психология» на конференции «Ломоносов-2005». – Режим доступу: <http://tinyurl.com/n38ab9c>

2. *Будаев Э. В.* Современная политическая лингвистика [Электронный ресурс] / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2006. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/kljoeu4>
3. *Клименко Ирина.* Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу / Ирина Клименко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/o2f8tbx>;
4. *Филлипс Л.Лж.* Дискурс-анализ. Теория и метод / Луиза Лж Филлипс, Марианне В. Йоргенсен; пер. с англ. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2004. – 336 с.
5. *Alvarez-Caccamo Celso.* Politicalcross-discourse: conversationalixation, imaginary networks, and social fields in Galiza / Celso Alvarez-Caccamo; Gabriela Prego-Vázquez // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://tinyurl.com/o3ngpbz>
6. *Wodak Ruth.* Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology / Ruth Wodak, Michael Meyer [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/pnxmulr>

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2014

Прийнята до друку 10.05.2014

ДИСКУРС-АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ: РАЗНООБРАЗИЯ ПОДХОДОВ

Соломия Кривенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: ssolowka@gmail.com*

Рассматривается проблема разнообразных подходов к определению и изучению политического дискурса, многоаспектность этого понятия. Раскрываются основные свойства различных подходов, которые развились в рамках политической лингвистики для изучения политического дискурса.

Ключевые слова: политический дискурс, дискурс-анализ, политическая лингвистика, критический дискурс-анализ, дескриптивный дискурс-анализ.

DISCOURSE ANALYSIS OF POLITICAL PROCESSES: THE VARIETY OF APPROACHES

Solomiia Kryvenko

*Lviv National University named after Ivan Franko,
faculty of Philosophy, Department of History theory of Political Science
str. Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine*

e-mail:ssolowka@gmail.com

The author raises the problem of the diversity of approaches to the identification and study of political discourse focuses on the many aspects of this concept. The author reveals the basic properties and names of representatives of the various approaches that have developed in the framework of political linguistics for the study of political discourse.

Keywords: political discourse, discourse analysis, political linguistic, critical discourse analysis, descriptive discourse analysis.